

Спомен-костурница на Мачковом камену

МИОДРАГ СОКОЛОВИЋ

Мачков камен, врх планине Јагодње у северозападној Србији, познат је по тешким борбама које су се на њему водиле између делова српске 1. армије и делова аустроугарске 6. армије у току битке на Дрини 1914. године, за време првог светског рата. Српска војска имала је 800 погинулих војника и око 7 500 војника избачених из строја, док је аустроугарска војска имала само 1 200 погинулих војника. У тим борбама погинуо је командант 4. пука I позива потпуковник Душан Пурић. То је била једна од најкрвавијих борби коју је водила српска војска у првом светском рату. Жестоке борбе на овом истом подручју и са истим непријатељем вођене су и 1915. године.

На најузвишенијем месту Мачковог камена подигнута је спомен-костурница у којој су сахрањени посмртни остаци ратника који су пали у борбама на Мачковом камену, Липничкој глави, Разбојишту и Кошутњој стопи.

Споменик је израђен од притесаних гранитних блокова у виду капеле са звоником. На врху се налази крст, такође од гранита. Споменик је висок око 8 m.

Капела има двокрилна решеткаста гвоздена врата. У њеној унутрашњости, на источном зиду, налази се зидна слика, која је временом услед дејства влаге и продора кише била потпуно уништена, па се није видело шта је представљала. На основу пронађеног цртежа — скице — слику је у потпуности рестаурисала Катица Чешљар-Мирковић, сликар-конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе.

Простор око споменика је ограђен жичаном оградом која на јужној страни има двокрилну улазну металну капију на бетонским стубовима. Између стубова и изнад врата, на металној мрежи металним словима исписан је текст: „Отаџбина палим херојима“. У горњим деловима стубова, са улазне стране, налази се по једна метална плоча са рељефним бројевима. На левом стубу пише: „1914“ што означава прву годину рата, а на десном: „1936“, што одговара години откривања споменика. Десни стуб има на средини бронзану плочу, на којој је, рељефним словима од истог материјала, исписан текст следеће садржине:

„Незнани брате, кад путем наиђеш, за један часак застани у ходу, И сврати овде, где спавају жртве Из исполинске борбе за слободу! Поклон'се светој костурници њиној И опомен'се, затварајућ' врата:

Да *Право* значи више него *Сила*, И да је *Давид* сурво Голијата!

В. Илић Млађи."

На левом стубу, са унутрашње стране, такође се налази бакарна плоча са текстом:

„Југословени, о, рођена браћо, Одбац'те распре и трвење свако! Закуните се на љубав и слогу Па ће нам бити и у гробу лако!

В. Илић Млађи."

У склопу овог споменика био је уређен пре рата, недалеко од споменика, испод велике букве извор воде за потребе људи и напајање стоке. Чесма је имала бетонску плочу са лулама из којих је текла вода у корита.

О овом историјском споменику од изузетног значаја нема података у литератури, нити је сачувана документација — пројекат по коме је подигнут — па је за извођење конзерваторско-рестаураторских радова које је вршио Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу морала да буде проучена архивска грађа. На тај начин је умногоме расветљена и употпуњена слика о овом меморијалу. Првенствено се сазнало: шта је било насликано на зидној слици у капели и докле је био постављен подзид са каменим стубовима око споменика.

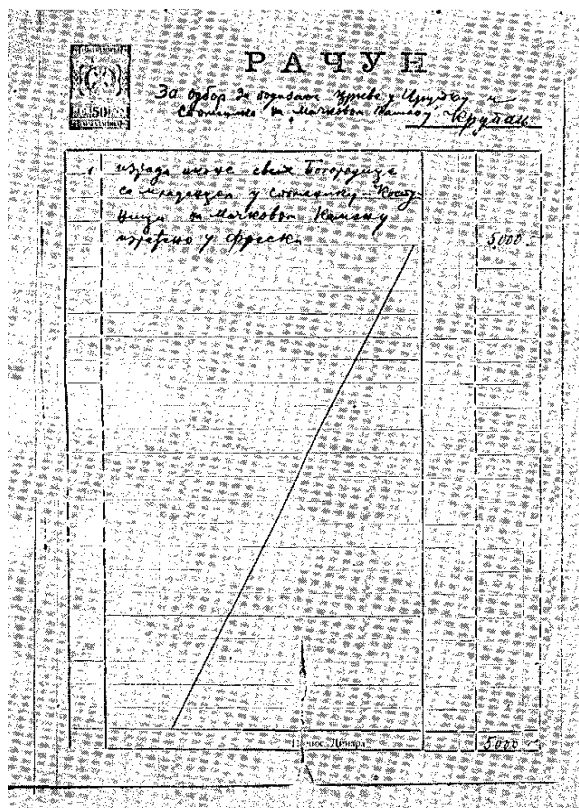
У даљем тексту биће изнети подаци до којих се дошло архивским истраживањем.

Спомен-костурница на Мачковом камену грађена је од 1924. до 1936. године. „Одбор за подизање костурнице с црквом у Крупњу и споменик палим херојима 1914. и 1915. године на Мачковом камену и околини Крупња“, образован је 1924. године на иницијативу Косте Николића, школског надзорника у Крупњу, и Петра Грујичића, свештеника у Крупњу.¹ Ускоро је образован и Одбор у Београду.² Постојао је и Режијски одбор у Крупњу који се старао о раду на изградњи споменика. Оба

¹ Писмо В. К. Вучетића, новинару Шапца, од 10. октобра 1930. год., Крупањ (Архив Србије, Одбор за подизање споменика на Мачковом камену и костурнице у Крупњу 1924—1935. год. Сигнатура А/54, инв. бр. 197, кутија бр. 3).

² Исто.

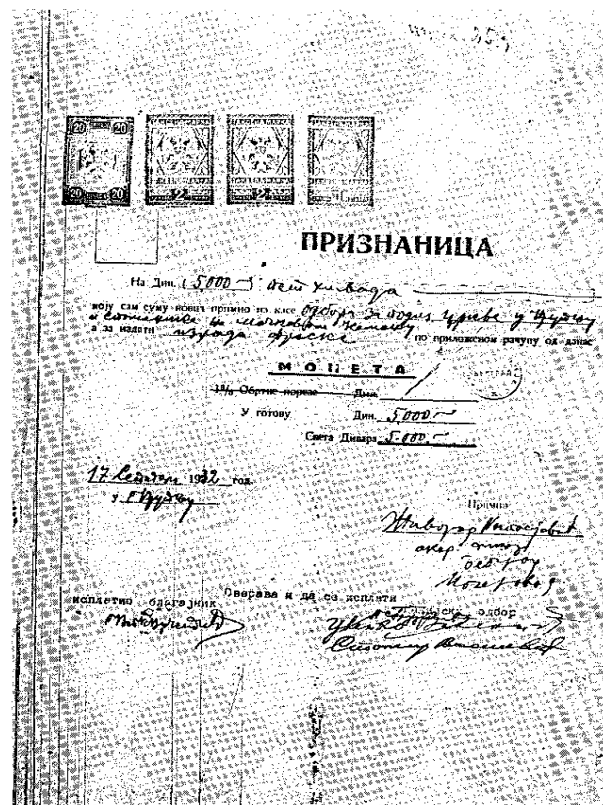
³ Исто.

Сл. 1. Рачун за исплату хонорара за израду слике на зиду у капели спомен-костурнице на Мачковом камењу, фотокопија оригинала Архива Србије Fig. 1. Compte établi en vue du règlement des honoraires pour l'exécution de la fresque sur le mur oriental de l'ossuaire commémoratif de Mačkov Kamen. (Photocopie de l'original conservé aux Archives de Serbie),

споменика су подигнута финансијским средствима државе и прилозима појединаца, институција, предузећа и сл. (Министарство војске и морнарице, Коло српских сестара, општина Дубровачка, срески поглавар у Вировитици).⁴ Споменик на Мачковом камењу рађен је по нацрту и надзору Министарства грађевина, архитекта Момира Коруновића, који је план и пројект (трећи по реду) урадио бесплатно.⁵

Темељи спомен-костурнице постављени су 1926, а зидање и покривање завршено је до новембра 1930. године.⁶ По завршетку зидарских радова око споменика је постављен подзид са каменим стубовима, уређена је тераса и нивелисан простор између капеле и потпорног зида.⁷ Тада су направљена и врата на капели спомен-костурнице.⁸ Према сачуваним фотографијама подзид је имао са источне, северне и јужне стране по три камена стуба из једног комада, а са западне стране четири, на

Сл. 2. Признаница на примљену суму новца за израду слике на зиду, фотокопија оригинала Архива Србије

Fig. 2. Reçu de la somme d'argent attestant la rétribution des travaux d'exécution de la fresque sur le mur de l'ossuaire. (Photocopie de l'original conservé aux Archives de Serbie)

⁴ Писмо Министарства правде, 18. јула 1929. год., Министарству вера, Београд (Архив Србије, н. фонд); Писмо Режијског одбора, Крупањ 11. новембра 1930. год. бану Дринске бановине, Сарајево (Архив Србије, н. фонд); Писмо Удружења резервних официра и ратника, Средишна управа, 26. августа 1932. год., Београд, Одбор за подизање споменика, Београд (Архив Србије, н. фонд); Решење Министарства вера Краљевине СХ и Словенаца, В. Бр. 12611, 7. јула 1929. год. (Архив Југославије, Верско одељење, Ф. 210); Писмо Начелства среза Рађевског, Крупањ, № 1387, 1. IV 1931. год. Министарству правде, Београд (Архив Југославије, н. фонд); Прилози појединаца (Архив Југославије, н. фонд).

⁵ II записник са састанка Одбора за подизање споменика, одржаног 23. III 1926. год. (Архив Србије, н. фонд и сигн. инв. бр. 137); Плакатоглас за уплату прилога (Архив Србије, н. фонд, кутија бр. 5); Писмо Режијског одбора, Крупањ, 11. новембра 1930. год., бану Дринске бановине, Сарајево (Архив Србије, н. фонд).

⁶ Исто; Писмо В. К. Вучетића г. Кости, 22. августа 1930. год., Крупањ (Архив Србије, н. фонд).

Сл. 3. Скица св. Богородице са Христом по којој је обновљена слика на зиду у капели костурнице, својина Дома културе у Г. Милановцу
Fig. 3. Esquisse de la Vierge à l'Enfant, suivant laquelle fut restaurée la fresque sur le mur de la chapelle. L'esquisse appartient à la Maison de la culture de Gornji Milanovac

угловима по један и на левој и десној страни од прилазног степеништа за терасу такође по један. Стубове је највероватније требало повезати металним цевима или ланцима. Простор око костурнице, и даље од ње, пошумљен је 1935. год. боровим садницама (10 000).⁹ Да би се саднице заштитиле од стоке која је пасла на Мачковом камену, меморијал је исте године ограђен бодљикавом жицом.¹⁰ Према сачуваним архивским подацима сазнаје се да су тражена финансијска средства за ограду, за куповину бодљикаве жице и око 259 комада храстових греда дугих 2 m и пречника 14 cm.¹¹ Ограда је имала двокрилну дрвену капију с бетонским стубовима и плочама с посветом, купљеним у металној радионици „Солид“ у Београду.¹² После другог светског рата постављена је друга ограда. Уместо бодљикаве жице стављена је плетена, а дрвена врата замењена су металним.

У капели спомен-костурнице сачувани су трагови постојања зидне слике: омалтерисана површина на којој је била слика и пигменти боја. Да би се слика могла обновити, како

Сл. 4. Спомен-костурница на Мачковом камену, изглед споменика са потпорним зидом и каменим стубовима, фотографија Архива Југославије, сним. пре II св. рата

Fig. 4. Ossuaire commémoratif de Mačkov Kamen, vue du monument comprenant le mur de soutènement et les colonnes en pierre. (Photocopie de la photographie prise avant la Seconde guerre mondiale et conservée aux Archives de Yougoslavie)

је већ речено, приступило се утврђивању њене садржине. Према првом податку, допису Народног музеја у Шапцу (бр. 111 од 13. X 1962. године) упућеном Републичком заводу за заштиту споменика културе Србије, у капели је била насликана „ситуација из ратних дана са овог терена“. Слика је већ тада, како се

⁷ Признаница за исплату рачуна бр. 632, од 23. децембра 1931 (Архив Србије, н. фонд); Понуда зидара из Грижана, 8. јуна 1931. год., Одбору за подизање споменика (Архив Србије, н. фонд).

⁸ Писмо Начелства среза Рађевског, Крупањ 21. XII 1935. год., Министарству правде (Архив Југославије, н. фонд); Решење Министарства правде, бр. 9242, од 28. јануара 1936. год. (Архив Југославије, н. фонд).

⁹ Исто; Писмо Начелства среза Рађевског, Крупањ, 21. XII 1935. год., Министарству правде, XII одељењу, Београд (Архив Југославије, н. фонд).

¹⁰ Исто.

¹¹ Решење Министарства правде № 1115, од 20. XII 1935. год. (Архив Југославије, н. фонд).

¹² Писмо Начелства среза Рађевског, Крупањ, септембра 1936. год., Министарству правде (Архив Југославије, н. фонд).

наводи даље у писму, била јако оштећена. Пошто овај податак није био потпун и идентификован, приступило се даљем проучавању слике. У сарадњи са СИЗ-ом културе у Љубовији, у „Хроници општине Љубовија и Мали Зворник“, која излази у листу „Глас Подриња“ из Шапца, у бр. 9 од 9. децембра 1982. године, објављен је текст: „Потребна помоћ ратника“ с молбом да се помогне око разрешавања проблема: шта је представљала слика у капели костурнице. На жалост, није било никаквог одговора.

Тек проучавањем архивске грађе утврђено је да је 1932. године „ИКОНА СВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ СА МЛАДЕНЦЕМ У СПОМЕНИКУ-КОСТУРНИЦИ НА МАЧКОВОМ КАМЕНУ ИЗРАЂЕНА У ФРЕСКИ“.¹³ Аутор ове слике је Живорад Настасијевић, сликар из Београда.¹⁴ Прегледана је и његова заоставштина која се налази у Горњем Милановцу. Међу многобројним цртежима и сликама пронађен је само један цртеж Богородице са Христом, по коме је највероватније аутор и насликао фреску у капели спомен-костурнице на Мачковом камену.

Упоредо с изградњом костурнице лекари и болничари вршили су и ексхумацију посмртних остатака палих ратника.¹⁵ Већ 1935. године костурница је била пуна посмртних остатака.¹⁶ За исписивање имена палих ратника на

Мачковом камену, на плочама које је требало по-ставити на овом меморијалу, прављени су спискови.¹⁷ На жалост, овај посао није био завршен до почетка другог светског рата.

Архивским проучавањем дошло се и до других нових сазнања — као што је већ речено, о потпорном зиду око капеле, жичаној огради, пошумљавању непосредне околине — и до низа других података важних за даљи рад на чувању и обнављању овог културног добра од изузетног значаја.

¹³ Рачун за исплату хонорара за израду фреске (Архив Србије, н. фонд).

¹⁴ Признаница сликара Живорада Настасијевића за примљени новац за израду фреске (Архив Србије, н. фонд).

¹⁵ Признаница за примљени новац, од 11. септембра 1931. год., на име трошкова за ручак арх. Коруновића, официра и лекара са болничарима (Архив Србије, н. фонд); Писмо В. К. Вучетића г. Кости, 4. IX 1931. (Архив Србије, н. фонд. кутија бр. 1); Писмо Одбора за подизање споменика у Крупњу и Београду, 20. IV 1931. год., Министарству правде, Београд (Архив Југославије, н. фонд).

¹⁶ Писмо Одбора за подизање костурнице са црквом у Крупњу и спомеником палим херојима 1914. и 1915. године на Мачковом камену, Крупањ, 24. јула 1935. год., Начелнику среза Рађевског, Крупањ (Архив Југославије н. фонд).

¹⁷ Спискови имена палих ратника (Архив Србије, н. фонд).

Ossuaire commémoratif à Mačkov Kamen

MIODRAG SOKOLOVIĆ

En souvenir des combats ardues menés entre certaines parties de la Première armée serbe et celles de la Sixième armée austro-hongroise pendant la Première guerre mondiale, un ossuaire commémoratif fut élevé entre 1924 et 1936, au sommet du Mačkov Kamen: y furent déposés les restes des guerriers tués dans les combats de Mačkov Kamen, de Lipnička glava, de Razbojište et de Košutnja stopa.

Le monument qui présente la forme d'une chapelle munie d'un clocher, fut bâti avec des blocs de granit équarris. Haut de 8 mètres, il est surmonté d'une croix, également en granit. Le projet du monument fut élaboré par Momir Korunović, architecte de Belgrade.

La chapelle a une grille à deux battants. Dans son intérieur, une fresque était peinte sur le mur oriental, mais l'humidité et les conditions atmosphériques fort changeantes finirent par la détruire. Selon les documents d'archives, cette

fresque qui évoquait la Vierge à l'enfant, fut exécutée par Živorad Nastasijević, peintre de Belgrade. Parmi les nombreuses oeuvres que nous a laissées ce peintre, l'auteur a découvert aussi une esquisse de la Vierge à l'enfant. A en juger par le contenu et les dimensions de l'esquisse, il est fort probable qu'elle fut exécutée en vue de la fresque peinte par Nastasijević, sur le mur de la chapelle.

C'est sur la base de ce dessin que Katica Češljar-Mirković peintre-restaurateur restaura, en 1983, la fresque de la chapelle.

Une analyse approfondie des archives a permis à l'auteur du présent article de recueillir des informations relatives au mur de soutènement de la chapelle, au tellis entourant le monument, au reboisement des environs immédiats, ainsi que toute une série d'autres données, nécessaires aux travaux de sauvegarde et de rénovation de ce bien culturel d'importance exceptionnelle.